

Zelenka, Miloš

Koncepce střední Evropy v slovansko-maďarských souvislostech

Slavica litteraria. 2011, vol. 14, iss. 1, pp. [87]-94

ISSN 1212-1509 (print); ISSN 2336-4491 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/115850>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MILOŠ ZELENKA

KONCEPCE STŘEDNÍ EVROPY V SLOVANSKO- -MAĎARSKÝCH SOUVISLOSTECH

Abstrakt

Koncepce střední Evropy v slovanských a neslovanských vztazích

Příspěvek pojednává o maďarských koncepcích střední Evropy a ukazuje na jisté maďarsko-slovenské vazby. Myšlenka velkého Uherska, které zahrnuje rovněž Slovensko, sloužila jako pozitivní příklad koexistence různých národů uvnitř multietnického uherského státu. V kontextu literární vědy vznesli maďarští komparatisté otázku střední Evropy jako vědecký problém (S. Eckhardt, G.M. Vajda, G. Hegedüs, G. Kemény, J. Hankiss aj.). V 80. letech 20. století koncept střední Evropy oživili intelektuálové, většinou disidenti a spisovatelé z bývalého Československa, Polska a Maďarska. Kromě Kunderova eseje *Tragédie střední Evropy* (1984) to byl zvláště G. Konrád, jenž ve své práci *Antipolitik. Mitteleuropäischer Meditationen* (1985) spojil středoevropskou identitu se skepsí a ironií, jakož i kulturní a politickou přínáležitostí k Západu.

Abstract

Conception of Central Europe in Slavonic and non-Slavonic Relationships

The paper deals with the Hungarian conception of central Europe and indicates some Hungarian-Slavonic relationships. The idea of great Hungary, which included also Slovakia, served as a positive example of coexistence of various nationalities within the multiethnic Hungarian state. In the context of literary studies, Hungarian comparatists have raised the question of central Europe as a scientific problem (S. Eckhardt, G.M. Vajda, G. Hegedüs, G. Kemény, J. Hankiss, etc.). In the 1980s, the concept of central Europe was revived by the intellectuals, mostly the dissidents and writers from the then Czechoslovakia, Poland and Hungary. Alongside M. Kundera's essay *The Tragedy of Central Europe* (1984), it was especially G. Konrád who in his *Antipolitik. Mitteleuropäischer Meditationen* (1985) associated the central-European identity with scepticism and irony as well as with its cultural and political belonging to the West.

Klíčová slova

Střední Evropa ■ Maďarsko ■ komparatistika ■ slovanské literární dějiny ■ S. Eckhardt ■ G. Konrád

Key words

Central Europe ■ Hungary ■ Comparative Studies ■ Slavic Literary History ■ S. Eckhardt ■ G. Konrád

Střední Evropa jako kulturní a geografický prostor či křižovatka mezi Západem a Východem se vždy vyznačovala proměnlivou pozicí nestabilních center a periférií, specifickým prolnutím etnosů a kultur, religii a také ideologií.¹ Teritoriální princip vzájemného „dotýkání“ vedl k intenzivnějšímu způsobu komunikace a výměně literárních hodnot, ale i ke střetům a konfliktům uměleckých tradic a poetik, norem a konvencí.² Metonymická motivace této komunikace, která vyplývá spíše ze „sousedského“ kontaktu než z genetické příbuznosti jazyků, může evokovat nejen proces interkulturnosti,³ vycházející z otevřeného horizontu recepčního očekávání,⁴ ale i snahu postulovat a kodifikovat mýtus literární jednoty rozmanitých celků a systémů, nejčastěji západní Evropy a jejího řecko-latinského civilizačního původu. Hegemonistický a univerzalistický charakter tohoto paradigmatu opírajícího se o představu „velkých“ „rozvinutých“ „ovlivňujících“ národních literatur, upevňovaly historiografické modely posledních dvou století, které svou „etnocentrickou“ ideologii kodifikovaly mýtus západoevropské literární jednoty a jejich společného základu, přičemž do úvahy nebraly hodnotovou „jinakost“ tzv. periferních literatur a jejich odlišných kořenů.⁵ Paradoxně právě střední Evropa složená z „malých“ parciálních literárních společenství a centrismů, resp. z variabilních literárních celků, které překračovaly úzce jazykově-etnický princip, se nejružnějším způsobem vyrovnávala s tímto mýtem: napodobovala jej, ale i kriticky negovala, usilujíc o vlastní vývojovou cestu. Často se však zapomínalo, že v procesu utváření mnohonárodnostní střední Evropy neustále zápasící mezi dvěma koncepcemi (střední Evropa jako soubor národních vlastí a střední Evropa jako soubor kulturních regionů či zón) nestál jen jako vývojový činitel moment slovansko-germánský, ale i ugrofinský a židovský. Střední Evropa jako geopolitický a kulturní celek je totiž zjevně oblastí tranzitivní, polynacionální, zaplněnou různorodým etnosem a nespočetnými kulturními vrstvami, oblastí polyfonní syntagmaticky a paradigmaticky, synchronně i diachronně.

Terminologické zmatky v označování a vymezování střední Evropy lze nalézt i mezi samotnými středoevropskými zeměmi, nikoli jen v západní, zejména anglosaské historiografii, která středoevropský prostor běžně spojovala s vý-

¹ Tento článek vychází z naší studie *Střední Evropa v souvislostech literární a symbolické geografie*. In: M. Z.: *Střední Evropa v souvislostech literární a symbolické geografie*. Nitra 2008, s. 3-58.

² Srv. Zelenka, Miloš: *K fenoménu středoevropských literatur – středoevropský literární prostor a jeho slovanský kontext*. M. Z.: *Literární věda a slavistika*, Praha 2002, s. 59–79.

³ Srv. Miner, Early: *Comparative Poetics. An Intercultural Essays on Theories of Literature*. Princeton 1990.

⁴ Jauss, Hans Robert: *Ästhetische Erfahrung und literarische Hermeneutik*. München 1977. Dále srv. Koprda, Pavol: *Jaussova recepčná estetika a interkulturne centrizmy – medziliterárna komunikácia je otváranie sa prijímajúceho seba*. *Slovak Review* 8, 1999, č. 2, s. 153-168.

⁵ Sinopoli, Franca: *Il mito della letteratura europea*. Roma 1999.

chodní Evropou. V českém kontextu se debaty o středoevropanství odvíjely na pozadí habsburského mýtu, vyplývaly z úvahy nad smyslem českých dějin, z reflexí o politické a kulturní orientaci malého národa nacházejícího se v středové pozici mezi dvěma velmocemi (F. Palacký), přičemž se zdůrazňovalo, že český mýtický „střed“ je zároveň kulturně o mnoho více svázán se západoevropským kulturním okruhem než s východní, rusko-byzantskou sférou. Zatímco v Polsku střední Evropa pojmově splývala s dalšími termíny jako středovýchodní, resp. východní Evropa, což vyplývalo z přímého geografického sousedství s Ruskem, resp. Ukrajinou a s existencí Rzeczpospolity,⁶ v Maďarsku, resp. v historických dolních Uhrách působila zejména idea tzv. Velkých Uher zahrnující i Slovensko, která měla sloužit jako pozitivní příklad soužití odlišných národností v rámci uherského státu s hranicemi do doby roku 1918. Český slavista A. Měšťan ve své imagologické analýze připomíná, že maďarská beletrie po první světové válce sice objektivizovala svůj pohled na etnika za hranicemi a částečně přiznala „*maďarizační tlak na nemaďarské národy v Uhrách*“,⁷ přesto na své „sousedy“ s výjimkou dominantního a vedoucího Rakouska nevzhlížela se sympatiemi. Jestliže maďarští literární historici podle Měšťana začínají v tomto období vážně uvažovat o napsání společných dějin evropských a středoevropských literatur, v beletrii evropských národů včetně maďarské „*chybí myšlenka sounáležitosti v poválečné střední Evropě*“ a „*nikde není stopy po propagování užšího politického spojení Poláků, Čechů, Slováků, Maďarů, Rakušanů, Němců atd.*“⁸ Ve srovnání s Polskem idea střední Evropy si zde udržovala trvalou oblibu a byla v odborné literatuře hojně frekventována: jazykově-izolované postavení ugrofinské maďarštiny uprostřed slovansko-germánského etnika směřovalo k intenzivnímu studiu kulturní výlučnosti a tím i k pochopení „zprostředkovatelské“ mise v středoevropském prostoru. Jestliže v maďarské beletrii nalezneme idealizovaný obraz habsburské monarchie pře-

6 Např. Halecki, Oskar: *Borderlands of Western Civilization. A History of East-Central Europe*. New York 1952; Wandycz, Piotr S.: *Střední Evropa v dějinách od středověku do současnosti. Cena svobody*. Praha 2002. Idea středověkého polského státu, v němž vedle dominujících Poláků žijí v pokojné symbióze Ukrajinci, Bělorusové a Litevci, souvisela s citovou nostalgií za mýtickým sarmatským Polskem (Sarmaté byli mýtičtí předci Poláků a polská šlechta z nich odvozovala svůj etnický původ) a s vlivem křesťanského katolicismu: mesianistické přesvědčení o vyvolenosti polského národa, který od Boha dostal za úkol před zaostalým Východem chránit civilizační hodnoty křesťanského Západu. Odtud motiv hranic a „křesťanské zdi“ (*antemurale christianis*) silně exponovaný např. v polské barokní literatuře.

7 Měšťan, Antonín: *Literární obraz střední Evropy*. In: Zelenka, Miloš: *Střední Evropa v souvislostech literární a symbolické geografie*. Nitra 2008, s. 166. Původně pod názvem *Der mitteleuropäisch Raum im den Literaturen Mitteleuropas nach 1945*. In: sb. Ferdinand Seibt. München 1992, s. 369–376. Studii pod názvem *Literární obraz střední Evropy* přetiskuje doktorská disertační práce A. Měšťana: *Slavistika přelomu tisíciletí: tradice a inovace v mezikulturním dialogu*. Brno, Masarykova univerzita 2001.

8 *Ibidem*, s. 169.

devším po rakousko-uherském vyrovnání v roce 1867 a pevně přesvědčení, že rok 1918 a následný Versailleský systém znamená tragédii pro budoucí vývoj střední Evropy, v literárněvědném diskursu, jak už jsme naznačili, Maďarům patří v meziválečném období sympatické prvenství: maďarští komparatisté vnesli do srovnávací literární vědy střední Evropu jako vědecký problém.⁹

Na budapešťském mezinárodním literárněhistorickém kongresu 1931, jehož hlavním tématem se staly metody literárních dějin a možnosti jejich interpretací, vystoupil maďarský romanista Sándor Eckhardt s referátem *Metody a problémy srovnávací literatury v střední Evropě*.¹⁰ Eckhardt v duchu tieghemovského rozlišení „littérature comparée“ a „littérature générale“ (na tomto kongresu Paul van Tieghem mluvil o střetu „historických“ a „estetických“ metod) chápal výzkum středoevropské literatury jako komparativní téma internacionální literární historie, jako logický výraz generální literatury označující analogické vývojové tendence v konkrétním sociokulturním prostoru, ať už se tyto tendence projevují prostřednictvím „vlivů“ nebo „podobností“. Eckhardt se rovněž pokusil vymezit maďarský kulturní přínos pro středoevropskou duchovní atmosféru: poněkud zjednodušeně ji nacházel v zprostředkovatelské a exportní funkci, v jednosměrně realizovaných vlivech, jimiž maďarská literatura v habsburské monarchii působila s výjimkou dominantního Rakouska na své „zaostalejší“ sousedy. Střední Evropa se tak v Eckhardtově pojetí rozestupovala na „literární zóny“ a hodnotové sféry uměleckých vlivů a výpůjček, které „paprskovitě“, jak to odpovídalo terminologii tieghemovské „littérature comparée“ zkoumající binární jevy mezi dvěma jevy, vycházely zejména ze dvou centrálních bodů: z Vídně a Budapešti. Na Eckhardta později navázala iniciativní maďarská srovnávací literární věda, která se díky jazykové a etnické výjimečnosti vždy systematicky snažila ukázat na středoevropské souvislosti existující bez ohledu na rasové a geopolitické determinanty v konkrétních literárních tvarech a strukturách (L. Sziklay, G. Hegedüs, G. Kemény, J. Hankiss ad.).¹¹ Maďarský publicista židovského původu Paul Lendvai domácí etnikum metaforicky přirovnává k „nejosamělejšímu národu“ Evropy a jeho dějiny charakterizuje názvem „*tisíc let vítězství v porážkách*“.¹² Lendvai tím má na mysli nejen výlučnost ugrofinské maďarštiny, ale i specifický způsob, jakým se tento národ dokázal vyrovnat s historickými katastrofami a nepřízní osudu.

⁹ Vajda, György Mihály: *Dejiny porovnávacieho výskumu literatúry v Maďarsku*. In: *Dejiny literárnej komparatistiky socialistických krajín*. Bratislava 1986, s. 231–259.

¹⁰ Eckhardt, Sándor: *Méthodes et problèmes de la littérature comparée dans l'Europe Centrale*. In: *Bulletin of the International Committee of Historical Science*, 14. sv. Washington – Paris 1932, s. 89–96.

¹¹ Vajda, György Mihály: op. cit., s. 241–246 a 251–259.

¹² Lendvai, Paul: *Tisíc let maďarského národa. Tisíc let vítězství v porážkách*. Praha 2002; týž: *Na černej listine. Zázitky Stredoeurópana*. Bratislava 2004.

Maďarský historik László Kontler rozlišuje s vědomým zjednodušením dvě koncepce střední Evropy:¹³ minimalistickou a maximalistickou. Minimalistická koncepce tento prostor považuje za poslední „výspu“ Západu s ohledem na sdílené historické struktury a kulturní hodnoty. Středoevropanství se tu stává elitním civilizačním postojem, který západoevropskou optikou pohlíží na vývojově „opozděný“ Balkán a Rusko, tj. na jižní a východní části Evropy. Minimalistická koncepce pracuje s binárními opozicemi, jak o nich mluví francouzský dekonstruktivistický filozof J. Derrida (my × oni, naše × cizí, civilizace × barbari), s mýtem centra a periférie, hranic a konce Evropy, který přispívá k dichotomickému (dualistickému) pojetí střední Evropy. Maximalistická koncepce střední Evropu pojímá převážně axiologicky a geografické konstrukty jsou zde vedlejším produktem a samotná existence středu Evropy je tak zpochybňována stejně jako někdy účelové členění Evropy na jednoduté části. Evropa, tedy i její střední část, se profiluje jako soubor historicky vzniklých idejí většinou souvisejících s tradicí latinského křesťanství, které vymezují vztah starého kontinentu jako celku k sousedním kontinentům, zejména k Asii, z níž Evropa, jak na to mnohdy zapomínáme, civilizačně vznikla.¹⁴ L. Kontler tuto tezi konkretizuje: „... vedle nazírání na střední Evropu jako na utopii ... existuje střední Evropa v objektivně analyzovatelných pojmech ... dělba moci mezi korunou a privilegované stavy nebo řády, legálně nastolená feudální hierarchie, svobodná města a rozdílné práce mezi ně a jejich zemědělské okolí, rytířská kultura, renesanční humanismus a reformace...“¹⁵ Ačkoli střední Evropa v maximalistické koncepci nemá striktní hranice a pevný tvar, je zřejmé, že se spíše přimyká k Západu, do něhož se včleňuje jako jeho integrální, avšak opožděná a méně rozvinutá část, přesto část, v níž se na rozdíl od muslimské či byzantské civilizace odehrával „vývojový aspekt průniku západních struktur na východ“.¹⁶ Maďarský politolog rumunského původu G. Molnár ukazuje na geografické a historické proměny v chápání střední Evropy, která vždy v dějinách vystupovala nikoli jako autonomní politická jednotka, ale jako okrajová hraniční zóna západní civilizace rozkládající se na území bývalé říše Karla Velikého: „*Tento Karolov svet, ktorý sa ... rozprestiera od Toulouse až po Brno, je základom Západnej Európy ako historického organizmu s jednotnou štruktúrou. A je to svet, z ktorého Maďarsko a Poľsko, tie dve stredoeurópske štáty par excellence, zostali vždy mimo. Stredná Európa prináleží – už tisíc rokov – západnej civilizácii,*

¹³ Kontler, László: *Úvahy o symbolické geografii*. In: L. K.: Dějiny Maďarska. Praha 2001, s. 10–11.

¹⁴ Dorovský, Ivan: *Balkán a Mediterán*. Brno 1997.

¹⁵ Kontler, László: op. cit., s. 11–12.

¹⁶ Ibidem, s. 12.

*ale nepřináleží Západnej Európe chápanej ako historicko-politický, jednotne organizovaný korpus podľa Karolovho modelu.*¹⁷

Vrátíme-li se k minimalistickému pojetí, pak kořeny tohoto chápání sahají hluboko do středověku, kdy střední Evropa splývala s podunajskou monarchií, která se definitivně sformovala v 17. století jako obranný svazek národů proti tureckému nebezpečí, obdobně v 19. století habsburské soustátí mělo chránit před ruskou expanzí na Západ. Odtud pramenily obavy před rozpadem Rakouska-Uherska jako stabilizujícího činitele pro středoevropskou rovnováhu. Teoreticky tuto koncepci vyjádřil pruský militarista F. Naumann za první světové války jako součást německé válečné propagandy, usilující o vytvoření středoevropské monarchie pod nadvládou Německa.¹⁸ Ještě koncem 20. století vyjádřil francouzský historik a publicista maďarského původu F. Fejtő lítost nad skutečností, že rozbití Rakouska-Uherska znamenalo katastrofu pro politické dějiny střední Evropy a že následky „*neseme ještě dnes*“,¹⁹ tj. nebytí subjektivního rozbití, nikoli zákonitého rozpadu habsburské monarchie nedošlo by k Jaltě a sovětizaci středoevropského prostoru anebo k dělení Československa apod. Pro Fejtého je střední Evropa „*symbolem ztracené příležitosti*“²⁰ zejména tím, že rokem 1918 upřednostnila nacionalisty, a ne federalistický model řešení vzájemných politických vztahů. Ačkoli francouzský historik zcela opomíjí přirozené právo na sebeurčení malých slovanských národů jako logické vyústění dlouhodobých historických, státoporně-empipačních procesů v tomto prostoru, relativně přesně postihl po století vytvářený a i v současnosti přežívající pocit středoevropského vědomí vzniklého na teritoriu habsburské monarchie, jakési střední Evropy v malém, která představovala ekonomicky a administrativně jednotné území s velkou mírou urbanizace a hlavně skutečnou křižovatkou národů s pestrou kulturou. Rakousko-Uhersko tak ztělesňovalo sociokulturní prostor se silnou nadnárodní solidaritou (ale i nenávisť), kde se formoval lidský typ „*homo habsburgiensis*“, jehož „*senzibilita i mentalita byla jiná než u velkých národů Západu a Východu, Francouzů, Němců, Angličanů a Rusů*“.²¹

Můžeme zde doplnit, že „*rakouská*“ střední Evropa i po rozpadu Rakouska-Uherska byla záležitostí intelektuální diskuse, kterou v 80. letech minulého století rozpoutali intelektuálové, převážně emigranti a disidenti ze středoevropských zemí: zásadní úlohu zde sehrál esej M. Kundery *The Tragedy of Central Europe* (1984, do češtiny překládaný pod názvem *Únos Západu*).²² Obdobně

17 Molnár, Gusztáv: *Středná Európa medzi federalizmom a katastrofou*. Kultúra a súčasnosť 4. Zošity č. 9/2006. Katedra areálových kultur FSŠ UKF v Nitre, Nitra 2006, s. 168.

18 Naumann, Friedrich: *Mitteleuropa*. Berlin 1915.

19 Fejtő, François: *Rekviem za mrtvou říši. O zkáze Rakousko-Uherska*. Praha 1998, s. 6.

20 Ibidem, s. 250.

21 Ibidem.

22 Kundera, Milan: *Únos Západu*. 150 000 slov, 4, 1985, č. 10 (v polském překladu *Zachód*

texty V. Havla, G. Konráda, C. Miłosze přitakávaly středoevropské identitě jako jisté duchovní tradici negující geopolitickou realitu po roce 1945. Jestliže Kunderova střední Evropa nepředstavuje geograficky nehybný objekt a nemá pevných hranic, protože dynamické, historicky proměnlivé společenství malých národů v dějinách nikdy nezůstává totéž, obdobně jeho českému kolegovi V. Havlovi nejde ani tak o přesné pojmenování, spíše o sílu idejí, o mechanismus fungování a kritéria, jimiž se tomuto problému můžeme přiblížit. Havel v stati *Anatomie jedné zdrženlivosti* střední Evropu přirovnává „k duchovnímu, kulturnímu a mentálnímu fenoménu“, který „neustále formují určité specifické historické zkušenosti“.²³ Jako základní znaky středoevropského psychického substrátu v společné kulturní paměti uvádí skepsi, smysl pro ironii, sebeironii, k níž patří i černý humor, a zejména žánrové propojení komických a tragických poloh v svérázný celek, který v různém poměru nachází u F. Kafky, J. Haška, R. Musila nebo L. Vaculíka. Filozofií antipolitické politiky má k Havlovi blízko bývalý maďarský disident G. Konrád, který středoevropanství rovněž spojuje se skeptickým a sebeironickým způsobem myšlení; ztotožnění se středoevropskou identitou znamená především prolongování a specifické vyústění národní tradice a kultur, které po tisíciletí kulturně a politicky inklinovaly k Západu a které se pak v druhé polovině 19. století rozvíjely v dualistickém Rakousku-Uhersku. V Konrádově argumentaci se středoevropskost stává výrazem společenského vědomí, které své kořeny vždy odvozovalo ze své příbuznosti se Západem.²⁴ Také polský spisovatel a nositel Nobelovy ceny za literaturu C. Miłosz v knize esejí *Svědék poezie* (1983) a *Středoevropské postoje* (1986) střední Evropu posunuje na Východ k Estonsku a Litvě – Miłosz se totiž na Litvě narodil – a dělicí čáru vede prostřednictvím náboženského rozdělení Evropy na křesťanskou oblast západního latinského typu a východního pravoslaví. Střední Evropa je všude tam, kde nacházíme přímou kulturní sounáležitost se západní antickou civilizací v podobě řecko-římské kulturní tradice. Ta geograficky a ideově přesahuje prostor habsburské monarchie, zasahuje dokonce někdejší středověký polsko-litevský stát.

Složitost terminologie a sémantiky související se studiem střední Evropy si vynutila množství bibliografických položek, nepřehlédnutelnou řadu studií

porwany albo tragedia Evropy środkowej. Zeszyty literackie 1984, č. 5).

23 Havel, Václav: *Anatomie jedné zdrženlivosti*. In: V. H.: Do různých stran. Eseje a články z let 1983–1989. Praha 1990, s. 74 (původně 1985).

24 Konrád, György: *Antipolitik. Mitteleuropäischer Meditationen*. Frankfurt am Main 1985; Miłosz, Czesław: *Świadectwo poezji. Sześć wykładów o dotkliwosciach naszego wieku*. Warszawa 1987 (původně pod názvem *The Witness of Poetry*, 1983). Tyto texty podrobně interpretuje Balabanová, Christina: *Stredná Európa a stredoeurópsky geografický kultúrny priestor (S príhľadnutím na interpretácie Milana Kunderu, Györgya Konráda, Václava Havla, Czesława Miłosza)*. In: Hrdina v stredoeurópskych a balkánských literatúrach 19. a 20. storočia. Bratislava 2004, s. 9–19.

a textů, v nichž se lze jen obtížně orientovat či hledat interdisciplinární vazby. Střední Evropa se reálně proměňovala v čase a prostoru, horizontálně i vertikálně, ale i ve své strukturální podstatě. Je zřejmé, že středověké chápání střední Evropy nelze slučovat např. s romantickým nacionalismem 19. století, obdobně dějinné mezníky 20. století jako rok 1918, 1945 či 1989 radikálně znegovaly předchozí tradovaný úzus, co specifického přinesl tento region kultuře, vědě a politice a co lze od něj v budoucnosti očekávat. Jinak své pojetí budou definovat a obhajovat politici, ekonomové, geografové, historici či uměnovědci, obtížně se shodnou filologové s muzikology nebo architektky v otázce, jaké jsou obecně platné rysy ideologemů středoevropanství, kde začínají a končí jejich hranice a zda vůbec takto problém ve vědeckém diskursu nastolit. Slovinský literární teoretik J. Kos mluví o zásadních rozdílech mezi literárněvědným, kulturněhistorickým a politickým pojetím, které se zpravidla nekryje se zeměpisným vymezením střední Evropy.²⁵ Přes tyto limity střední Evropa, která se většinou manifestuje ideologicky a politicky a zároveň tuto hranici často překračuje směrem ke kultuře, umění, ale i k sociologii, filozofii, sémiotice a vědám příbuzným, zůstává vzrušujícím intelektuálním konstruktem vypovídajícím především o nás samých, tj. o zdrojích naší identity a o kořenech národní a evropské civilizace.

²⁵ Kos, Janko: *Slovenska literatura in Srednja Evropa*. Slavistična revija 38, 1990, č. 1, s. 11–26.